

БАНКОВАТА КРИЗА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1996-1997 Г.

Обоснована е приложимостта на модела на Киндълбергер и на моделите на финансови кризи на развиващите се пазари за банковата криза в България. Проследени са историята и механизмът на кризата, както и структурата на банковата система през 1992-1997 г. – концентрация и дял на частните банки. Изяснени са характеристиките на икономическата среда - меки бюджетни ограничения, висока и променлива инфлация. Политиката на БНБ може да бъде оценена като “морален риск”. Доказано е, че за 1994 и 1995 г. капиталовата база на банковата система е отрицателна. Анализирани са банковата паника през 1996 г. Обоснована е сравнимостта на кризата с Великата депресия през 30-те години.

Направени са и изводи за икономическата политика – укрепване на институциите, макроикономическа стабилност, международен кредитор от последна инстанция, реструктуриране на финансовия и реалния сектор.

JEL: G21; G33

Темата за банковата криза е значима за икономическата наука поради две причини. Първо, кризата беше ключов момент в процеса на реструктуриране на икономиката и обществото, както и стимул за съществени промени - установяване на системата на паричен съвет, фискална стабилизация, стабилизация на банковата система, ускоряване на приватизацията на държавните банки, на реалния сектор и т.н. Спадът в БВП от 15% за две години, хиперинфлацията на стойност 2019% за периода март 1996 - март 1997 г., съсредоточаването на 24% от активите на банковата система в закритите банки,¹ както и фактът, че до края на 2001 г. икономиката не е стигнала равнището на БВП за 1995 г., илюстрират големината и дълбочината на кризата.

Второ, през 90-те години финансовите кризи на развиващите се пазари бяха често срещано явление - Мексико, Източна Азия, Русия и Бразилия, Турция и Аржентина. Някои от тях доведоха до временен спад в световната икономика. Поради това интересът на икономическата наука към проблема нарасна значително и той се превърна в основен предмет на дискусии както сред академичните кръгове, така и сред практиците от бизнеса. В този контекст България има възможността да предаде своя опит (макар и горчив и скъпо заплатен) за механизма и развитието на финансовите кризи.

Финансовите кризи на развиващите се пазари включват три съставни части - банкова, валутна и дългова криза.² Тук ще се спрем подробно на банковата криза, а на валутната ще обърнем внимание доколкото тя влияе върху банковата система.

¹ Годишен отчет на БНБ, 1996; данни от НСИ.

² *Kaminsky, G., C. Reinhart. The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems. - American Economic Review, 1999, Vol. 89, N 3, p. 473-500.*

Банковата криза в България през 1996-1997 г.

Целта на анализа на банковата криза в България през 1996-1997 г. е да се опише подробно нейната история и механизъм и въз основа на получените изводи да се отправят конкретни препоръки към икономическата политика.

Основни теоретични модели на финансовите кризи и тяхното приложение в България

Основният модел, който прилагаме при анализа на българската банкова система, е моделът на Kindleberger.³ Финансовата система е хронично нестабилна, като причина за това са очакванията на икономическите агенти (в България банките и кредитополучателите) за високи печалби от кредитите. Създават се нови банки (26 на брой за периода 1990-1995 г.), вътрешният кредит и паричната маса нарастват, банковата система също, макар и при постоянен растеж на лошите кредити. Финансовите пирамиди успешно се включват в този модел. С времето широката публика постепенно осъзнава нестабилността на финансовата система, като за специфичен сигнал обикновено служи стремежът на някои спекуланти да излязат от пазара. Понякога този специфичен сигнал са обществените критики срещу банки, свързани с конкурентни групировки. Спекулативният балон се спуква, като сред вложителите избухва паника и следва масово теглене на влогове (опашките от хиляди хора пред банките бяха нормално явление през 1996 г.), т.е. възниква системна банкова криза и масови фалити. Kindleberger препоръчва като най-добро средство за борба с кризата кредитор от последна инстанция - средство, което в България беше използвано безуспешно.

Освен този общ модел на типична банкова криза в литературата съществуват няколко модела на финансови кризи на развиващите се пазари, създадени през последните няколко години. Те са известни като модели от първо, второ и трето поколение.

Първият от тях е моделът I поколение.⁴ В него се акцентира върху нарастването на балона лоши кредити поради т.нар. "имплицитни гаранции" или квазифискални дефицити на правителството в полза на търговски банки и определени фирми. В крайна сметка гаранциите се оказват неосъществими,

³ Kindleberger, Ch. P. MANIAS, PANICS AND CRASHES - A History of Financial Crises. Fourth Edition, John Wiley & Sons, Inc., 2000. Този модел се опира на по-ранните изследвания на монетарния теоретик Н. Minsky.

⁴ Krugman, P. A Model of Balance of Payments Crises. - Journal of Money, Credit and Banking, 1979, 11, p. 311-325. Като негова модификация за банковата система е моделът на Световната Банка (Burnside, C., M. Eichenbaum, S. Rebelo. Prospective Deficits and the Asian Currency Crises. CEPR Discussion Paper N 2015, 1998; On the Fundamentals of Self-Fulfilling Speculative Attacks. NBER Working Paper N 7554, 2000, а също и известната разработка на Corsetti, G., P. Pesenti, N. Roubini. Paper Tigers? A Model of the Asian Crises. - European Economic Review, 1999, 43, p. 1211-1236.

балонът се пука и избухва паника. Този модел е напълно приложим за България.⁵

Модел II поколение акцентира върху банковата паника и ликвидната криза като причина за банковата криза.⁶ Последната се предизвиква от самоусилваща се паника сред чуждестранните инвеститори и местните резиденти, при което се получава масово изтичане на капитали извън страната и теглене на депозити (самоизпълняващо се пророчество). Паниката става заразна, разраства се и обхваща и други страни. Този модел също има приложение в България, както доказва паниката от 1996 г.

Моделът III поколение набляга върху монетарни ограничители като причина за кризите.⁷ Според него основна причина за кризата е т. нар. балансов подход, при който банките и фирмите имат големи валутни пасиви, влошаващи тяхното финансово състояние при девалвация на националната валута и водещи до масови фалити. Друг тежък проблем са ограниченията пред централната банка като кредитор от последна инстанция, който не може да функционира пълноценно при такива валутни пасиви (валутна субституция).⁸ Обезценяването на обезпеченията (особено ипотечи) при криза също утежнява състоянието на банките. Този модел отново има приложение в България, особено при обяснение на факта, че високата доларизация по време на кризата попречи на ефективността на БНБ като кредитор от последна инстанция и ускори темпа на банковите фалити. Това беше един от факторите, поради които се наложи в страната да бъде въведена системата на паричен съвет.

⁵ Вж. *Аврамов, Р., К. Генов*. Повторното раждане на капитализма в България. - Банков преглед, 1995, N 2, с. 36-56; *Аврамов, Р., Г. Sgard*. Bulgaria: from enterprise indiscipline to financial crises. - МОСТ-MOST, 1996, 6, p. 71-102.

⁶ Освен класическия модел на *D. Diamond and Ph. Dybvig* (вж. Bank Runs, Deposit Insurance and Liquidity. - Journal of Political Economy, 1983, 91, p. 401-409) тук спадат известните разработки на *Chang, R., A. Velasko*. Liquidity Crises in Emerging Markets: Theory and Policy. - In: NBER Macroeconomics Annual, MIT Press, 1999, p. 11-58; Financial Fragility and the Exchange Rate Regime. - Journal of Economic Theory, 2000, 92, p. 1-34; *Obstfeld, M.* Model of currency crises with Self-Fulfilling Features. - European Economic Review, 1996, 40, p. 1037-1047; *Eichengreen, B., A. K. Rose*. Contagious Currency Crises. NBER Working Paper 5756, 1996; *Неновски, Н., К. Христов, Б. Петров*. Два подхода към кризите на фиксираните курсове. БНБ. Дискуссионни материали DP/4/1999 и др.

⁷ Т. нар. "Balance sheet Approach". По-съществени разработки тук са *Aghion, Ph., Ph. Bacchetta, A. Banerjee*. A simple Model of Monetary Policy and Currency Crises. - European Economic Review, 2000; A Corporate Balance-Sheet Approach to Currency Crises, mimeo, 2001; *Krugman, P.* Balance Sheet, The Transfer Problem and Financial Crises. - In: P. Isard, A. Razin and A. K. Rose (eds.). International Finance and Financial Crises - Essays in Honor of Robert P. Flood. Kluwer Academic Publishers and International Monetary Fund, 1999; *Schneider, M., A. Tornell*. Balance Sheet Effects, Bailout Guarantees and Financial Crises. NBER Working Paper 8060, 2000; *Caballero, R. J., A. Krishnamurthy*. International and Domestic Constraint in a Model of Emerging Market Crises. NBER Working Paper N 7971, 2000; *Dornbush, R.* A Primer on Emerging Market Crises, mimeo, 2001.

⁸ Забелязано още от *Mishkin, F.* Understanding Financial Crises - A Developing Country Perspective. NBER Working Paper 5600, 1996.

Банковата криза в България през 1996-1997 г.

Описаните модели са не толкова конкуриращи се, а по-скоро взаимодопълващи се. Те наблягат на различни стадии на процеса на банковата криза и на различните елементи при нейното протичане, но в основата продължават да следват типичната схема на Kindleberger. При тяхното съвместно прилагане може да се опише и анализира механизмът на развитието на банковата криза в България.

Схемата на кризата у нас в съществените си характеристики не се различава от типичните банкови кризи на развиващите се пазари през 90-те години. По-големи разлики могат да се открият само в 2 пункта. Първият от тях е липсата на зараза от банкови или финансови кризи от съседни или близки страни. Преди кризата в България (началото на 1996 г. - първото тримесечие на 1997 г.) подобна се наблюдаваше само в Мексико, но т. нар. "Tequilla effect" засегна само Латинска Америка. Малко след началото на кризата у нас избухна тази в Чехия, но и тук не може да се открие зараза. Българската банкова криза се дължеше предимно на вътрешни фактори.⁹

Вторият пункт, по който се отличаваме от другите развиващи се пазари, е липсата на някаква форма на фиксиран или пълзящ валутен курс преди началото на кризата. Валутният курс преди, а и по време на кризата беше плаващ, с режим на "мръсно" плаване - активна намеса на БНБ на валутния пазар.¹⁰

Докато в някои други страни банковата криза типично предхожда валутната, в България двете кризи се застъпваха (банковата предхождаше валутната само с 2 месеца) и на практика се развиваха паралелно.

История и механизъм на банковата криза¹¹

Структура на банковата система 1992-1997 г.¹²

Реформите в банковата система в България стартираха през 1989 - 1990 г., като този процес беше законово регламентиран през 1991 г. с

⁹ У нас в пресата периодично се твърдеше, че през 1994 и първата половина на 1995 г. в страната са навлезли голямо количество краткосрочни капитали, стимулирани от благоприятния лихвен марж между долара и лева. Може би на тези капитали се дължи стабилният валутен курс и увеличените валутни резерви на БНБ по това време. След Дейтънското мирно споразумение тези капитали започнаха да се изтеглят и изиграха ролята на "дърпане на спусъка", което стартира началото на кризата. Но това беше само подтик, а истинската паника дойде по-късно. Много трудно е да бъдат открити неопровержими статистически доказателства за навлизането и изтичането на тези капитали.

¹⁰ През 1995 г. БНБ успя да задържа курса (годишно нарастване само с 8.6%), като изразходва за тази цел част от валутния резерв (Годишен отчет БНБ, 1995, с. 83 - 84). Изкуствената стабилност стимулира кредитополучателите да увеличат усвояването на валутни кредити (нарастване от 322 млн. дол.) - два фактора, които спомогнаха за банковата криза през следващата година.

¹¹ Източниците на информация в тази глава са годишните отчети на БНБ и данни от БНБ, освен ако не е посочено друго.

¹² *Игнатиев, П.* Банковата система през периода 1992-1996 г. - Информационен бюлетин на БНБ, 1997, N 7.

приемането от Народното събрание на Закона за БНБ и Закона за банките и кредитното дело (ЗБКД). Целта беше създаването на пазарно-ориентирана двустепенна банкова система, в която БНБ изпълнява ролята на централна банка, а заедно с нея функционират множество независими търговски банки. Тези банки могат да се структурират в три групи:

1. Отраслово специализирани големи държавни банки, финансиращи различните отрасли на икономиката - Стопанска банка, "Минералбанк", "Балканбанк", "Биохим", Транспортна банка, "Стройбанк", "Електроника", Земеделска и кооперативна банка (Пловдив). Към групата могат да се причислят "Булбанк" и ДСК, а след възстановяването ѝ - и Пощенска банка. В тези 11 банки беше съсредоточена основната част от активите на банковата система.

2. Бившите клонове на БНБ в по-големите градове и населени места се трансформираха в 57 независими държавни търговски банки (ТБ). Повечето от тях бяха с малък начален капитал и незначителен дял в активите на банковата система - общо делът им не надхвърляше 15% от тях.

3. Започна създаването на частни търговски банки. През първите години на прехода (1990-1993 г.) техният брой и дял в активите на банковата система беше относително малък, но непрекъснато нарастваше както поради процеса на лицензиране на нови частни банки, така и поради успешната тогава експанзия на "по-старите" частни банки на финансовите пазари.

Към ранния стадий на реформите (1990-1993 г.) държавният банков сектор се характеризираше с няколко отрицателни черти:

- специализация на големите банки по отрасли, което представляваше предпоставка за концентрация на кредитния риск. Още по времето на централно планираната икономика отделните големи държавни търговски банки бяха сериозно обвързани с обслужването на определени отрасли и сектори в реалната икономика. След започването на пазарните реформи тази структура на отраслово "закрепостяване" се запази в държавния банков сектор и ТБ продължиха да насочват голяма част от кредитите си към обслужването по-рано държавни предприятия;

- наличието на голям брой малки държавни банки, бивши клонове на БНБ, които поради незначителния си размер и недостатъчно добрия мениджмънт нямаха особена перспектива за развитие;

- повечето от държавните банки бяха декапитализирани и не бяха в състояние да изпълнят изискването за 8% капиталова адекватност, заложено в Базелските стандарти и ЗБКД;

- голяма сума лоши кредити, останали в балансите на банките от периода на централно планираната икономика. Тези кредити бяха отпуснати както поради неуспешни инвестиционни проекти, така и поради факта, че

през периода на централното планиране предприятията финансираха нуждите си от оборотен капитал предимно чрез кредити;

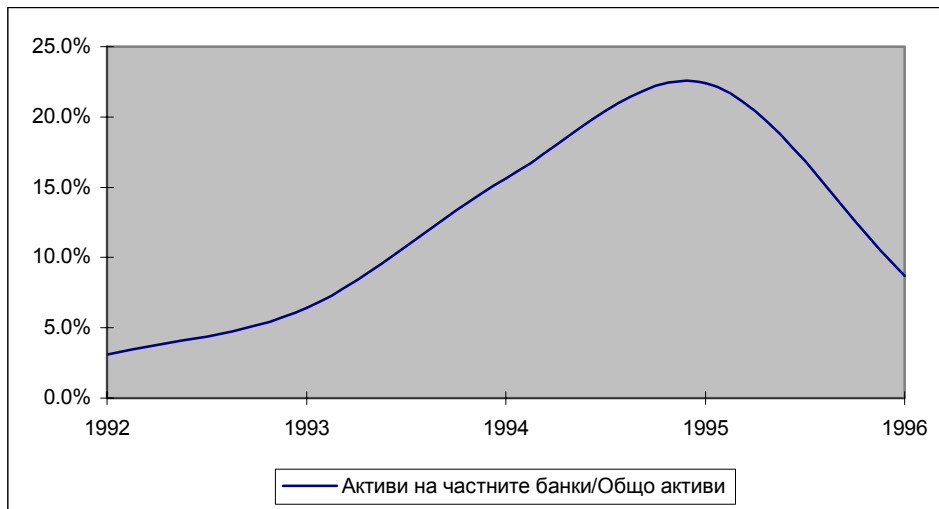
- не съществуваше ясна юридическа регламентация на банковото дело в България (Закон за банките, наредби и регулации и др.), чрез която да се създадат основните правила, осигуряващи здрава банкова дейност.

За да се преодолеят посочените проблеми и преди всичко раздробената структура на държавния банков сектор, беше стартиран процесът на консолидация на държавните банки. Той се развиваше бавно и трудно. Първоначалният успех със създаването на консолидираните ОББ, "Хеброс" и "Експрес" през 1993 г. беше последван от значително забавяне и на практика процесът приключи едва в края на 1995 г. с консолидацията около "Биохим". Държавните банки от 70 на брой през 1991 г. станаха 13 действащи през 1995 г. Твърде бавното развитие на консолидацията (практически 4 години) стана една от причините за нездравото развитие на държавния банков сектор - концентрация на кредитния риск, слаб мениджмънт, декапитализация и др.

Едновременно с консолидацията се развиваше и противоположната тенденция - процесът на лицензиране на нови банки и увеличаване относителния дял на частния сектор в банковата система. Явен белег за тази тенденция беше рязкото нарастване на броя на частните банки - от 2 през 1990 г. на 26 през 1995 г.¹³ Много показателно е и увеличаването на относителния дял на техните активи в общите активи на банковата система. Данните сочат стабилен растеж на този показател - от 3.1% през 1992 г. и 6.4% през 1993 г. на 15.6% през 1994 г. и 22.4% през 1995 г.

Нарастването на дела на частните банки имаше противоречиво влияние върху развитието на българската банкова система. То доведе до известно увеличаване на конкуренцията в банковия сектор, най-вече в областта на кредитния пазар, валутната търговия и платежното посредничество, но не и до значително подобряване на качеството на услугите на банковия пазар. Повечето от частните банки бяха твърде тясно свързани със своите кредитополучатели (акционери, икономически свързани с акционерите държавни фирми и частни фирми и лица и др.), което доведе до бързо увеличение на големите кредити. Впоследствие се повиши относителният дял на лошите кредити в тези банки, което на свой ред беше основната причина за влошаване на финансовото им състояние и нарастване на недоверието на вложителите към тях. Поради това в резултат от банковата криза техният относителен дял в активите през 1996 г. рязко спада на 15.2% (вж. фиг. 1), а ако се приспадне делът на банките под особен надзор и в несъстоятелност, то процентът е вече 8.7%.

¹³ Вж. критиката на либералната лицензионна политика на БНБ в *Марцева, И.* Регулиране на търговските банки. Дисертационен труд, гл. 3. УНСС, 2000.

Фиг. 1. Активи на частните банки/Общо активи

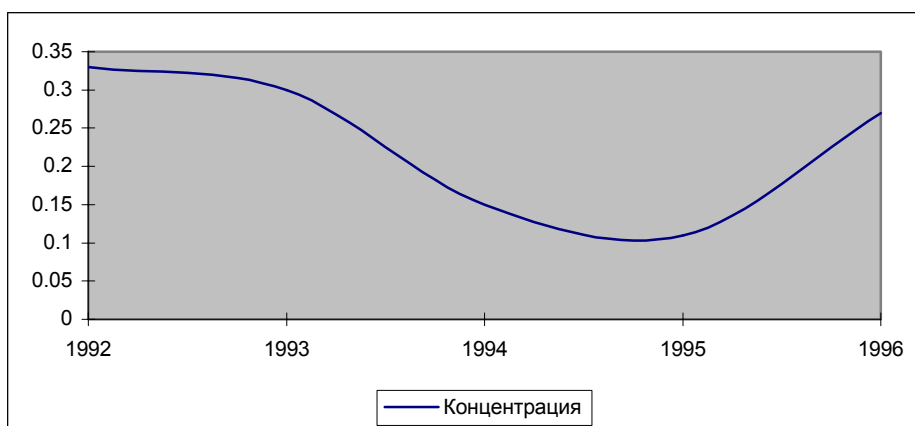
За по-задълбочено изследване на процесите в банковата система е уместно използване на показател, който условно може да се нарече "Индекс на концентрация".¹⁴ Целта на неговото създаване е да се проследи доколко банковият пазар или отделен негов сегмент е фрагментиран (голям брой търговски банки участват с относително равномерен дял на пазара) или концентриран (няколко банки си разпределят по-голямата част от пазара).

Анализът на движението на индекса на концентрацията, изчислен за целия банков пазар на базата на сумата на активите от балансите на търговските банки потвърждава описаното динамично развитие на банковия сектор. През 1992 г. и 1993 г. стойностите на индекса са съответно 0.33 и 0.30 и сочат умерено концентрирания характер на банковата система, но през следващите 2 години индексът рязко спада на 0.15 през 1994 г. и 0.11 през 1995 г. - явление, показващо ускоряващ се процес на раздробяване на банковия сектор и засилване на конкуренцията в него (вж. фиг. 2). Този процес явно се дължи на засилената кредитна експанзия на търговските банки. След банковата криза от 1996 г. тенденцията се обръща и стойността на индекса се покачва на 0.17 за 1996 г., а ако се изключат банките под особен надзор и несъстоятелност - на 0.27, т.е. концентрацията се

¹⁴ Количествената оценка на степента на конкуренция на банковия пазар или даден сегмент от него се извършва, като се изчисляват пазарните дялове F на всяка банка по избран показател от баланса (например активите на банката към общите активи на банковата система) и тези съотношения се повдигат на квадрат по формулата $H = \sum_n (F_n^2)$. В икономическата наука този индекс е известен под името индекс на Херфиндал-Хиршман (вж. Банък, Г., Р. Бакстър. Световен речник по икономикс, с. 99).

Банковата криза в България през 1996-1997 г.

възстановява. През 1993-1995 г. на кредитния пазар очевидно се е наблюдавало раздробяване от страна на предлагането на кредити (засилена конкуренция между търговските банки), но търсенето не е толкова голямо. Това обяснява отчасти често срещаното явление държавна или частна фирма да има едновременно няколко кредита към различни банки при изгодни за нея условия в ущърб на банките-кредитори.

Фиг. 2. Концентрация

Икономическа среда

Основна характеристика в България през първата половина на 90-те години беше системата на "меки бюджетни ограничения". При неясни права на собственост икономическите субекти не отговарят пълноценно с капиталите си за понесените загуби, а могат лесно да ги прехвърлят върху други икономически субекти. Дори да генерират печалби, те отново се стремят да прехвърлят своите разходи върху други и по този начин да реализират директен трансфер на доход. Печеливши са онези икономически агенти, които успешно прехвърлят разходите си върху други стопански субекти и по този начин ги декапитализират.¹⁵

Частният сектор в много голяма степен дължеше своя бърз растеж на мащабната по размери декапитализация на държавния сектор. Практически на входа и изхода на всяко предприятие стоеше частна фирма, която го декапитализираше. Приватизацията във функционален аспект беше вече извършена, но това беше приватизация на доходи, а не на собственост. Държавните предприятия регистрираха значителни загуби и се стремяха да

¹⁵ Този процес е много добре описан в статиите на Аврамов, Р., К. Генев. Цит. съч., с. 36-56; Avramov, R., G. Sgard. Цит. съч., с. 71-102.

ги прехвърлят към външни източници, най-вече към банковия сектор. Увеличаването на задлъжнялостта към банковата система се превърна в основен източник за покриване на загубите на държавните предприятия от реалния сектор. Твърде голяма част от тази задлъжнялост бързо се превръщаше в лоши кредити.

Частният сектор пряко допринесе за декапитализацията на банковата система.¹⁶ По данни от банковата статистика кредитите от този сектор в края на 1995 г. са 179.7 млрд. лв. и надхвърлят по сума кредитите към държавния сектор (161.2). Тъй като общият процент на класифицираните кредити е 74% за 1995 г., то очевидно една голяма част от тях са към частния сектор.¹⁷ Последният изпомпваше банковата система и чрез изграждането на *банки със заеман капитал*, а също чрез многобройни ФБК и създаването на паралелен валутен пазар.

Процесът на декапитализация на банковата система беше възможен поради липсата на достатъчно ефективна правна защита на собствеността в България. Разсейването (дифузията) на собствеността, както и недостигът на ясни и определени правила на играта са характерни за икономиката на сегашния етап и отдавна са се превърнали от юридически в макроикономически проблем. *Недостатъчна е институционалната защита на имуществените права*, от която следва възможността една от страните да откаже да изпълни задълженията си по договора без каквито и да било негативни последствия за себе си. Следствие от това беше *недостатъчната правна защита на вземанията на кредитора, при което при неплащане той не може да събира вземането си по законен път*. При такива условия е трудно да се води нормално банково дело и съществува постоянна опасност от увеличаване на лошите кредити.

Системата на меки бюджетни ограничения беше допълнително стимулирана от твърде бавната приватизация до края на 1995 г. Голяма част от новосъздадения частен сектор получаваше своите приходи чрез декапитализиране на държавни предприятия и затова нямаше стимули да участва в приватизационния процес. Забавянето на този процес и в по-общ план на структурната реформа се оказва една от важните косвени причини за финансовата криза.

Постоянната несигурност в икономиката породила и друг феномен - преобладаването на разплащанията в пари в брой (кеш) при търговските сделки. Икономическите агенти предпочитат такива разплащания поради две причини. Първата е избягване на данъчното облагане. Втората и по-съществената е стремежът да се минимизира рискът от неизпълнение на задълженията по търговския договор (неплащане), който е по-голям при

¹⁶ Вж. по-подробно *Belermann, M., K. Hristov, N. Nenovsky. Lender of Last Resort, Moral Hazard and Twin Crises - Lessons from the Bulgarian Financial Crises 1996/1997. William Davidson Working Paper 464, 2002, p. 22-23.*

¹⁷ Годишен отчет на БНБ, 1995.

Банковата криза в България през 1996-1997 г.

разплащания по банков път, независимо че държането на пари в брой носи значителни загуби. Голяма част от транзакциите минават извън банковата система и по този начин се губят значителни потенциални привлечени средства.

Във всяка стопанска дейност (и особено в банковото дело) съществува необходимост от разработването на стратегия за развитие. През първата половина на 90-те години в България непредвидимата икономическа ситуация се оказва сериозна пречка пред формирането на дългосрочно финансово планиране, като плановите хоризонти не са по-дълги от 3 до 6 месеца. Честите сътресения на пазара и високата асиметрия на информацията, в която функционира банковата система, подлагат ТБ на твърде много рискове. Един от тях е високата и променлива инфлация. При инфлационна среда с големи и резки промени отделни ключови икономически променливи - предимно лихвените проценти и валутният курс, също се променят често, рязко и бързо. Следствие от това са големите колебания на паричните потоци, което силно затруднява доброто управление на ликвидността на ТБ. Резултат от нестабилната макроикономическа среда е и невъзможността да се изчисли настоящата стойност и доходността на инвестиционните проекти.

Друг фактор, възпрепятстващ дейността на ТБ, са обективните затруднения пред изучаването на кредитоспособността в България - икономика на асиметрия на информацията. От началото на стопанската реформа връзките, съществуващи между икономическите субекти по време на централно планираната икономика, се разкъсаха, а измени се и поведението на самите държавни предприятия, като това се отрази на техните финансови отчети. През изтеклите години възникнаха много нови частни стопански субекти, които нямат финансови отчети дори за последните 3 години или най-често те са неверни. Поради липсата на достатъчно адекватна стопанска и финансова история на икономическите агенти изучаването на тяхната кредитоспособност, извършването на съответния финансов анализ и установяването на надеждността им (кредитен рейтинг) е изключително затруднено. Забавянето на приватизацията и на структурната реформа до края на 1995 г. допълнително възпрепятстваше този процес.

Негативно влияние оказва и непостоянната външноикономическа среда - разпадането на СИВ, ембаргото срещу Ирак, войните в бивша Югославия и т.н. Тези сътресения влошават състоянието на износа и платежния баланс, както и перспективите за стопански растеж и по този начин също оказват отрицателно влияние върху банковата система.

Икономическа политика в областта на банковия сектор

Като част от системата на "меките бюджетни ограничения" банковата система се стремеше на свой ред да прехвърли загубите си на други икономически субекти. Тя правеше това по няколко начина. Първият беше

поддържаният висок марж между лихвените проценти по депозитите и кредитите, чрез който загубите се трансферират както върху вложителите (населението), така и върху кредитополучателите. Второ, БНБ рефинансираше ТБ с цел да ги стабилизира и да предпази системата от евентуален колапс, като по този начин се увеличава паричната маса и съответно инфлацията. И накрая, периодично се налагаше бюджетът да интервенира, за да подпомага банковата система - ЗУНК, операциите по оздравяване на Стопанска банка и "Минералбанк" и др. Тези трансфери увеличаваха вътрешния дълг и в крайна сметка също действаха проинфлационно.

Преоформянето на лоши кредити с министерски постановления започна още от 1992 г. Повратна точка в този процес беше приемането на ЗУНК, с който 32 млрд. лв. и 1.808 млрд. долара бяха преоформени в дългосрочни държавни облигации. Този процес продължи и с други постановления на Министерския съвет и делът на дългосрочните ДЦК, емитирани за тази цел, достига 42% от вътрешния държавен дълг през 1994 г. През 1995 г. той нарасна на 47%, а през 1996 г. достигна 58%!¹⁸

Една част от тези ДЦК бяха използвани за рефинансиране от БНБ. Още през 1994 г. около 9 млрд. лв. левови ЗУНК, собственост на Стопанска банка, бях изкупени от БНБ по номинал с мотива да се облекчи тежкото финансово състояние на банката. Тази операция беше повторена в по-голям мащаб през 1995 г., когато 58 млрд. лв. ЗУНК, собственост на Стопанска банка и "Минералбанк", бяха преоформени в левови 7-годишни държавни облигации и с тях се погаси получено рефинансиране от БНБ (36 млрд. лв.) и ДСК (22 млрд. лв.).

Централната банка продължи да увеличава рефинансирането към ТБ в тежко финансово състояние. В края на 1995 г. общата сума на рефинансиране достигна 27 млрд. лв. (20 млрд. левово, 85% от което необезпечено, и 7 млрд. лв. валутно). Същевременно основната ресурсна банка ДСК (всъщност населението) увеличаваше депозитите си към ТБ (30 млрд. лв., или 63% от междубанковия паричен пазар).

Показателна е структурата на рефинансирането през 1996 и 1997 г. В края на 1996 г. общата сума на рефинансиране достигна 97 млрд. лв. (35 млрд. левово, 90% от което необезпечено, и 62 млрд. лв. валутно). Преобладаващата част от това рефинансиране беше насочена към банки, намиращи се в тежко финансово състояние и затова то беше просрочено след затварянето на 14 банки същата година. Това се потвърждава от състоянието на рефинансирането през 1997 г. (остатък след въвеждането на паричния съвет!) - общо 163 млрд. лв., от които 53 млрд. левово и 110 млрд. валутно. Всичките тези кредити и депозити представляват просрочия на фалиралите 17 банки.¹⁹

¹⁸ Годишен отчет БНБ 1994,1995,1996, гл. "Фискална политика", т. "Вътрешен дълг".

¹⁹ Годишен отчет БНБ 1994, 1995, 1996, 1997, гл. "Парична политика", т. "Парични инструменти и паричен пазар".

Банковата криза в България през 1996-1997 г.

През годините на прехода политиката на БНБ, а също и на бюджета беше да поддържат банките в тежко финансово състояние чрез рефинансиране и бюджетни трансфери и по този начин да насърчават кредитната експанзия на ТБ. До кризата през 1996 г. на практика нито една търговска банка не беше обявена в несъстоятелност.²⁰ Така БНБ наруши правилото на кредитора от последна инстанция: "Отпусай кредити само на платежоспособни клиенти в ликвидни затруднения."²¹ Тя рефинансираше предимно неплатежоспособни клиенти. Тази политика може да бъде оценена само като "морален риск" - обещание, което не може да изпълниш.

Декапитализация на банковия сектор²²

Процесът на декапитализация на банковата система може да бъде доказан чрез данните за капиталовата адекватност от отчетите на БНБ. За 1993 и 1994 г. тя беше съответно 7.6 и 8%, но без "Булбанк" капиталовата адекватност за 1994 г. спада на 3.1%, а за 1995 г. за цялата банкова система тя е 4.6% - значително под изискванията за 8% на Базелският комитет за банков надзор.²³ Трябва да се има предвид, че преди 1997 г. банките не начисляваха всички необходими провизии и капиталовата база не се коригираше с недостига на законови провизии, каквито са изискванията на Базелския комитет.²⁴ Този недостиг е 81.3 млрд. лв. при капиталова база 33.6

²⁰ Единственият случай беше най-малката банка в системата - Бобовдолската. Изключение, което потвърждава правилото. В годишния отчет на БНБ (1996, с. 62) ясно е посочено: "Липсата на законова възможност за обявяване на банки в неплатежоспособност в период на динамично развитие и експанзия на банковата система означаваше, че ръководствата и акционерите в крайна сметка не се чувстват отговорни за резултатите от взетите от тях решения по управлението и дейността на търговските банки, а по-скоро приемаха за зададена подкрепата на БНБ и правителството в случай на трудности." Може само да се добави, че имаше законови възможности за отнемане на лицензи.

²¹ Установено от *Vagehot, W.* в "Lombard street" 1873 (вж. *Kindleberger, Ch. P.* Цит. съч., с. 176). Вж. също за БНБ *Минасян, Г.* Финансова стабилизация и икономически растеж. С., Акад. изд. "Проф. Марин Дринов", 2002, с. 61 и *Belemann, M., K. Hristov, N. Nenovsky.* Цит. съч., с. 23-26.

²² Годишен отчет на БНБ 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, гл. "Банков надзор".
"Резките институционални промени позволяват навлизането на голям брой недостатъчно подготвени хора в банковата система. Качеството на банкиране в началото на 90-те години е на изключително ниско равнище. Неясният и мъгляв произход на новите капитали прави зависими търговските банкери от волята на задкулисни диригенти. Нашироко действа т. нар. телефонно право, по силата на което се раздават значителни суми на политически лоялни хора. Новите инвеститори не притежават знания за обосноваване на кредитните си нужди. В такава неясна ситуация избухват зле прикрити желания за бързо забогатяване на гърба на данъкоплатците. Резултатите не закъсняват. За кратко време банковата система се декапитализира" (вж. *Минасян, Г.* Финансово програмиране. ИК ЛИТАВРА, 2001, с.34).

²³ В годишния отчет на БНБ (1995, с. 97) се посочва, че "ако се отстрани влиянието на "Булбанк" и някои новолицензирани банки, общата капиталова база и общата капиталова адекватност към края на 1995 г. стават отрицателни".

²⁴ За критиката на Наредба N 8 вж. *Марцева, И.* Цит. съч.

млрд. за 1994 г. и 100 млрд. лв. при капиталова база 21.3 млрд. за 1995 г.²⁵ За 1994 и 1995 г. тази база и общата капиталова адекватност на банковата система са отрицателни.

Подобен извод може да бъде подкрепен и от други доказателства. От годишния сборен баланс на търговските банки може да се изчисли нетната печалба или загуба на банковата система (печалба - загуба). През периода 1993-1995 г. последната регистрира нетна загуба, като стойностите нарастват от 4.7 млрд. лв. през 1993 г. на 8.5 млрд. през 1994 и 24.6 млрд. лв. през 1995 г. За сравнение през първата година след кризата, а именно 1997, банковата система отчита нетна печалба от 368.7 млрд. лв. (отчасти дължаща се на курсови разлики).

Показателен е също и нетният лихвен доход (получени лихви - платени лихви), изчислен от сборния отчет за приходи и разходи на ТБ. За 1994 и 1995 г. банковата система отчита отрицателен нетен лихвен доход в размер съответно на -21.9 млрд. и -15.9 млрд. лв. Това показва, че повечето ТБ са работили на загуба, причинена от неполучени лихви по лоши кредити. За сравнение за 1997 г. банковата система отчита положителен нетен лихвен доход от 225.6 млрд. лв.

Таблица 1

Финансово състояние на банковата система

Показатели	1993 г.	1994 г.	1995 г.	1996 г.	1997 г.
Класифицирани кредити, %	75	76	74	53	17
Капиталова адекватност, %	7.6	8.0	4.6	17.7	28.9
Капиталова база, млрд. лв.	30.6	33.7	21.4	109,0	631.6
Недостиг провизии, млрд. лв.	37.9	81.3	100.0	34,6	-
Загуба ТБ, млрд. лв.	-4.7	-8.5	-24.6	0,1	368.7
Нетни лихви, млрд. лв.	-	-21.9	-15.9	0	225.6

Източник. Годишен отчет на БНБ за съответните години.

Данните за класифицираните кредити потвърждават този извод. За 1993 и 1994 г. те са 75% от кредитния портфейл на ТБ, а за 1995 г. остават на същото равнище от 74%. За сравнение процентът на всички класифицирани кредити през 1997 г. е 17 (поради провизии от курсови разлики). През 1995 г. процентът на трудносъбираеми и безнадеждни кредити нараства на 20% от кредитния портфейл. За същата година рязко се увеличава и сумата на големите кредити, като достига 165 млрд. лв. (повече от два пъти спрямо предходната година). Съотношението на безнадеждните кредити към

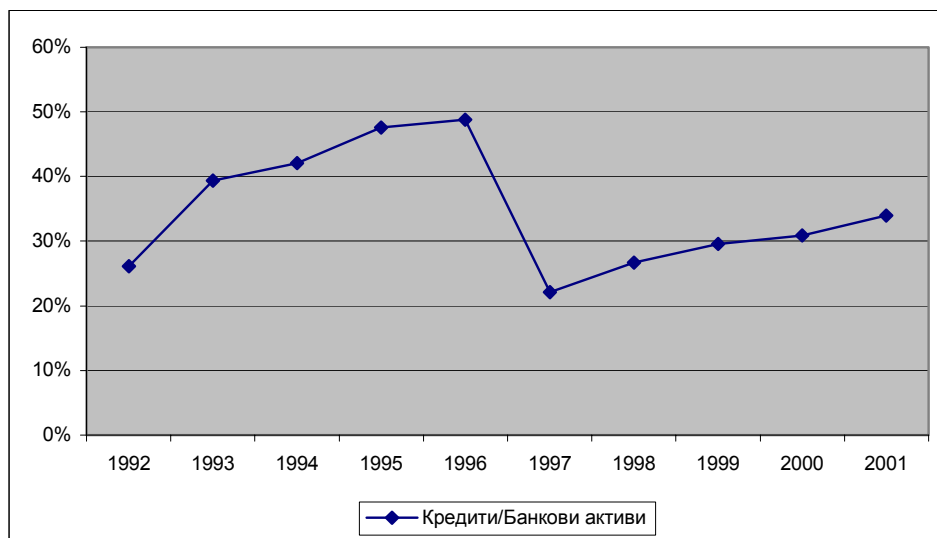
²⁵ Годишен отчет на БНБ, 1995.

Банковата криза в България през 1996-1997 г.

капиталовата база е 214%, т.е. непокриването на лошите кредити от капитала на търговските банки е с повече от 120 млрд. лв.²⁶

Данните за отрицателна капиталова база на банковата система се потвърждават от независими източници. Според Ch. Enoch, A. M. Guld и D. Hardy²⁷ нетният капитал на банковата система в България в края на 1995 г. е отрицателен (-53.3 млрд. лв.).

Нарастването на лошите кредити подсказва, че през преходния период се е наблюдавала кредитна експанзия на търговските банки. Сборният баланс на ТБ дава доказателство за това предположение. Като показател за нарастването на кредитите служи коефициентът "Вземания от нефинансови институции и други клиенти/Общо активи". Нарастването на относителния дял на кредитния портфейл в активите на банките показва и съответно спад на ликвидността в банковата система (фиг. 3).

Фиг. 3. Кредитна експанзия

През периода 1992-1996 г. показателят "Вземания от нефинансови институции и други клиенти/Общо активи" регистрира постоянно увеличение - от 26% през 1992 г. на 39% през 1993, 42% през 1994 г., 48% през 1995 и 49% през 1996 г. След банковата криза коефициентът отбелязва рязък спад на 22%, а след стабилизирането на банковата система бавно се увеличава, за да достигне стойност от 34% през 2001 г. Тази динамика показва нарастването на

²⁶ Годишен отчет на БНБ, 1996, с. 101.

²⁷ Enoch, Ch., A. M. Guld, D. Hardy. Banking Crises and Bank Resolution: Experiences in Some Transition Economies. IMF Working Paper, 2002/56, p. 9.

спекулативния кредитен балон през периода на еуфорията 1993-1995 г., чрез който се извършваше декапитализацията на банковата система. Банковата криза и съпровождащата я паника доведоха до рязко свиване на отпусканите кредити, повишена ликвидност в системата и високо равнище на капиталова адекватност на търговските банки след премахването на лошия сегмент от банковата система (29% за 1997 г.). Но цената за нейното оздравяване беше твърде висока - фалитът на голям брой търговски банки.

Таблица 2

Състояние на банковата система за периода 1990-1996 г. по някои показатели

N	Показатели	1990 г.	1991 г.	1992 г.	1993 г.	1994 г.	1995 г.	1996 г.
1	Търговски банки, от тях:	71	79	81	43	43	46	49
1,1	Държавни банки	69	70	69	27	18	13	15
1,2	Частни банки	2	8	11	14	21	26	24
1,3	Кооперативна банка		1	1	1	1	1	1
1,4	Общинска банка							1
1,5	Чуждестранни банки и клонове				1	3	6	8
2	Банки под особен надзор и несъстоятелност, в т.ч.				1	1	1	17
2,1	Държавни банки				1	1	1	7
2,2	Частни банки							10

Източник. Годишен отчет на БНБ за съответните години.

Банковата паника през 1996 г.²⁸

Признаци за разрастваща се банкова паника започнаха да се наблюдават още от края на 1995 г. - началото на 1996 г. През есента на 1995 г. сред широки кръгове на българската общественост се разпространяваха сведения за нестабилното финансово състояние на някои големи банки. Същевременно лихвеният диференциал между депозитите в лева и валута намаля и се появиха опасения относно възможностите на страната да обслужва външния дълг при липсващо споразумение с МВФ. Възникнаха и признаци за изтегляне на краткосрочни чуждестранни капитали. Започна постепенен процес на разклащане на доверието на населението в банковата система и изтегляне на средства от банките с незадоволителни финансови резултати. Този процес се разви в мащабна ликвидна криза, тегленето на депозити се разпространи върху цялата банкова система и продължи с нарастваща интензивност през цялата 1996 г. и началото на 1997 г.

²⁸ Годишен отчет на БНБ, 1996, с. 41-43, 61, 62, 67. Вж. също Годишен отчет на БНБ, 1994, с. 63.

Началото на банковата криза беше поставено на 30.11.1995 г., когато БНБ изкупи за 1 лв. 90% от акциите с право на глас на "Агробизнесбанк" АД, Пловдив. Процесът започна да се развива и на 6.03.1996 г. БНБ придоби безплатно над 50% от акциите с право на глас в "Българска земеделска банка" АД, както и отне лиценза на "Частна земеделска и инвестиционна банка" АД, София и на "Кристалбанк" АД, гр.Мадан".²⁹ Размерът на паниката по принципа на ескалацията бързо нарасна и за цялата 1996 г. беше обичайна гледката на опашки от хиляди хора, наредили се пред банките с цел възможно най-бързо да изтеглят депозитите си.

Размерът на изтеглените средства беше внушителен за мащаба на българската икономика. Само сумата на изтеглените валутни депозити достигна 890 млн. дол. Според статистиката на платежния баланс за цялата 1996 г. изтичането на капитали възлезе на стойност 1 007.3 млрд. дол. (10.3% от БВП), в т.ч. резидентно изтичане в размер на 797.3 млн. дол. Огромното за мащабите на икономиката изтичане на капитали беше най-силно от началото на икономическата реформа през 1991 г и представляваше силен шок върху финансовата и реалната икономика. През 1996 г. валутните резерви на БНБ спадат със 751.2 млн. дол. (7.7% от БВП), като само за първото полугодие намалението е 661.6 млн. дол.

Интересно обстоятелство в началото на паниката беше увеличеното рефинансиране от БНБ на някои търговски банки с нарушена ликвидност с мотив да се съхрани разплащателната система, като същевременно тя им продаваше валута, задоволявайки тяхното спекулативно търсене. На практика централната банка с цената на валутния резерв изтегляше отпуснатата ликвидност като кредитор от последна инстанция. БНБ съзнателно се декапитализираше двойно - с отпуснатото необезпечено рефинансиране клиентите на някои банки (впоследствие затворени) купуваха валута от валутния резерв и я изнасяха в чужбина. Явна беше необходимостта от финансова дисциплина, наложена след установяване на паричен съвет.

Намалението на валутните депозити е само част от изтеглените средства от населението. По-трудно е да се оцени обемът на изтеглените левови депозити. За една година левовият компонент на паричната маса нараства с 55%, което е значително по-малко от средногодишната лихва по едномесечни депозити (104%).

Банковата паника индуцираше валутна криза. Рефинансирането и бюджетните трансфери водеха до инфлация, от която населението се защитаваше с валутна субституция (опит, придобит от предишната валутна криза през 1994 г.). Изтичането на капитали и превалутирането на депозити, както и функционирането на голям брой валута кеш като пари в обръщение засилваха девалвацията на лева. Валутната криза на свой ред още повече

²⁹ Минасян, Г., М. Ненова, В. Йоцов. Паричният съвет в България. С., "Горекс Прес", 1998, с. 24.

влоши финансовото състояние на търговските банки. Това ставаше основно по два начина. Първият е т. нар. "балансов ефект". Кредитополучателите на валутни кредити след девалвацията изпитваха финансови трудности при тяхното връщане. След значителната девалвация условията за връщането на валутните кредити рязко се влошиха и те се превърнаха в несъбираеми вземания, което допълнително разклати стабилността на банковата система. Докато през 1995 г. относителният дял на валутния компонент на вземанията от неправителствения сектор беше 42%, в края на 1996 г. той се увеличи на 79% - явен белег, че твърде голяма част от валутните кредити са просрочени.

Още по-тежко за банковата система беше обстоятелството, че валутната субституция ограничаваше възможността на БНБ да действа като кредитор от последна инстанция. В края на 1996 г. индексът на валутна субституция беше достигнал 50% (срещу 27% в края на 1995 г.). Опитите на БНБ да противодейства на това чрез повишаване на основния лихвен процент (ОЛП) - от 42% през януари на 300% през септември, бяха напълно неуспешни.³⁰ БНБ вече имаше възможност да рефинансира ТБ само в лева, но много от тях бяха с големи валутни пасиви и не можеха да бъдат спасени по този начин (относителният дял на привлечените средства във валута към общо привлечените средства достигна в края на 1996 г. 70%!). Логичен изход от кризата беше ново споразумение с МВФ като международен кредитор от последна инстанция и ограничаване на паричния суверенитет чрез паричен съвет.

Банковата паника показва, че икономическите агенти в България са склонни да подценяват риска при еуфория и да избягват този при паника. Подобна нагласа, съчетана със слаби институции,³¹ поражда голяма степен на недоверие към действията на паричните власти (БНБ и правителството). Решенията на институциите, свързани с икономическата политика, би трябвало да се съобразяват с тези нагласи и да избягват действия, които могат да увеличат недоверието.

Последици от банковата криза.

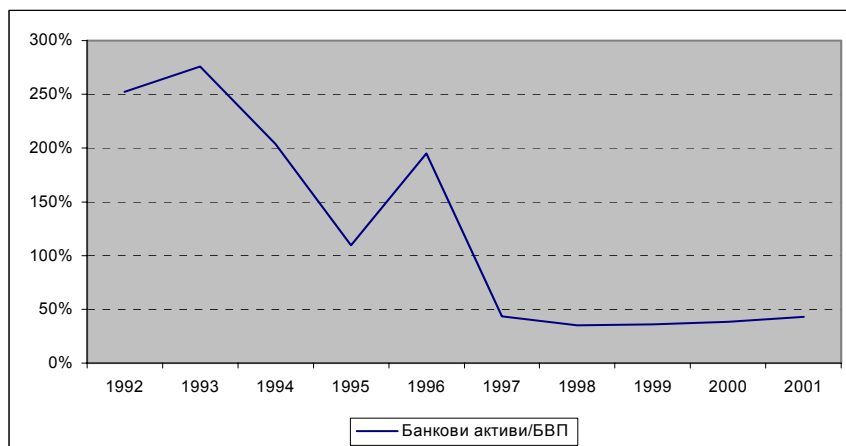
За да оценим влиянието на банковата криза върху банковия сектор, ще използваме стандартния коефициент "Общо активи на банковата система/Брутен вътрешен продукт", който показва големината на банковия пазар. Данните сочат внушително свиване на банковия сектор - от 256% през 1993 г., 204% през 1994 и 195% през 1996 на 43% през 1997 г., 35% през 1998 и 38% през 2000 г., т.е. намалението е около 5 пъти!. Очевидно степента на *разпад на финансовото*

³⁰ Убедително доказателство за това твърдение е дадено в *Минасян, Г.* Финансовата стабилизация..., с. 60. Увеличаването на ОЛП стимулираше и асиметрията на информация, като отблъскваше платежоспособните клиенти от пазара и на него оставаха тези, които не възнамеряваха да връщат кредитите и не се интересуваха особено от лихвите. За този анализ известния икономист Joseph Stiglitz получи наскоро Нобелова награда.

³¹ Индекс 66-68 за корупция през 1998 г. на Transparency International и индекс за стабилност на институциите 52 на Global Competitiveness Report – 1998 г.

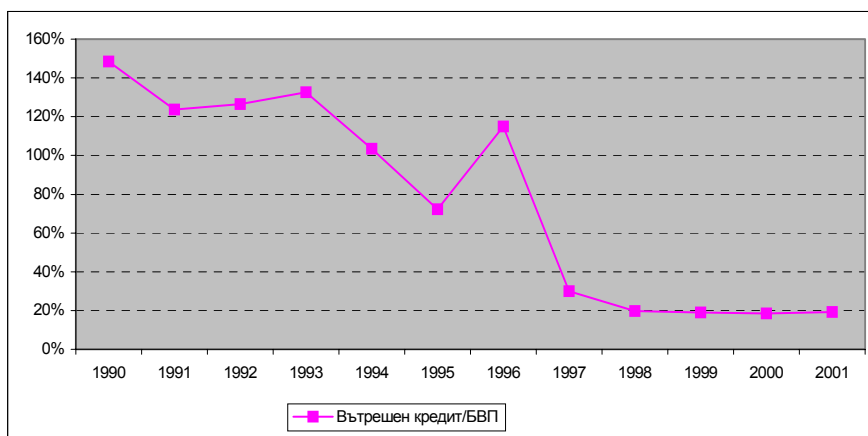
Банковата криза в България през 1996-1997 г.

посредничество (фиг. 4) вследствие на кризата е една от най-дълбоките в сравнение с останалите икономики в преход.

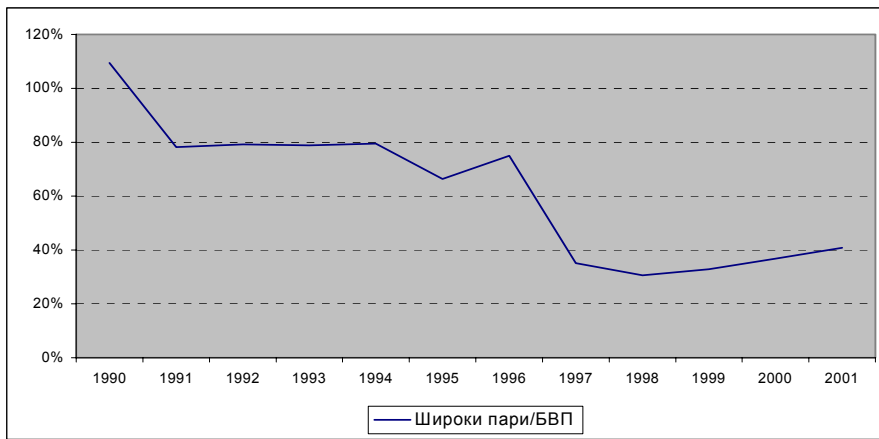
Фиг. 4. Финансово посредничество 1

Този извод се подкрепя и от други доказателства. Относителният дял на активите на затворените банки в общите активи на банковата система е 24% (годишен отчет на БНБ 1996 г.). Относителният дял на броя на затворените банки в общия брой ТБ за 1997 г. достига 35%. Коефициентът "Вътрешен кредит/БВП" бележи силен спад - от 133% през 1993 г., 103% през 1994 и 115% през 1996 г. на 30% през 1997, 20% през 1998 и 18% през 2000 г. (фиг. 5). Внушителният колапс на банковата система ѝ причини дълбока травма, от която тя и досега не се е възстановила напълно.

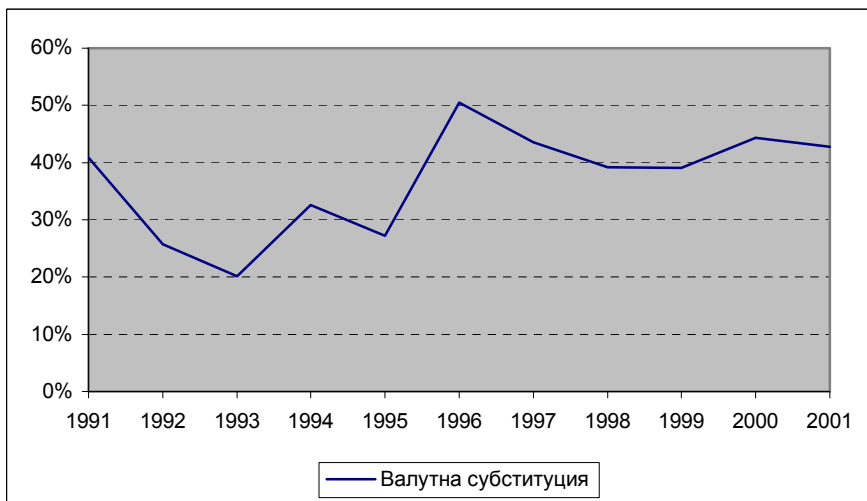

Фиг. 5. Финансово посредничество 2

Ефектът на банковата криза върху реалната икономика беше също разрушителен. *Демонетизацията на икономиката* (фиг. 6) е голяма - коефициентът "Широки пари/БВП" спада от 79% през 1993, 80% през 1994 и 75% през 1996 г. на 35% през 1997, 31% през 1998 и 37% през 2000 г. *Валутната субституция* (относителният дял на валутния компонент на широките пари) рязко се увеличи - от 20% през 1993, 33% през 1994 и 27% през 1995 г. на 50% през 1996, 44% през 1997, 39% през 1998 и 44% през 2000 г. (фиг. 7).

Фиг. 6. Демонетизация

Фиг. 7. Валутна субституция

Банковата криза в България през 1996-1997 г.

Друга последица от банковата криза беше хиперинфлацията, която по данни на НСИ достигна до 2019% за периода март 1996-март 1997 г. БВП спадна с 9.4% през 1996 г. и с още 5.6% през 1997 г. След това последва период на мъчително възстановяване и умерен растеж, но до края на 2001 г. не е достигнато равнището на БВП от предкризисната 1995 г.

За оценка на мащабността на банковата криза е важно да се сравнят фискалните разходи с тези в други страни. За България фискалните разходи на правителството поради кризата достигат 22% от БВП, а общите фискални и квазифискални разходи - до 41.6% от БВП. Според независими източници по тези показатели ние се нареждаме на първо място от изследваните 12 страни в преход.³²

Друг резултат от финансовата криза е установяването на паричен съвет.³³ Такива дълбоки и необратими промени в паричната система са характерни за големите финансови и икономически кризи от 30-те (Великата депресия) и 70-те години на ХХ век.

Таблица 3

Развитие на банковата система (финансови коефициенти, %)

Години	Банкови активи/БВП	Кредити/Банкови активи	Вътрешен кредит/БВП	Широки пари/БВП	Валутна субституция
1990	-	-	149	109	-
1991	-	-	124	78	41
1992	252	26	126	79	26
1993	276	39	133	79	20
1994	204	42	103	80	33
1995	110	48	72	66	27
1996	195	49	115	75	50
1997	43	22	30	35	44
1998	35	27	20	31	39
1999	36	30	19	33	39
2000	38	31	18	37	44
2001	43	34	19	41	43

Източник. Годишен отчет на БНБ за съответните години.

Банковата криза беше стимул за процеса на реформа в банковия сектор. Приватизирах се повечето държавни банки. Положителният ефект от

³² В изследването на *Tang, H., E. Zoli, Ir. Klytchnikova*. Banking Crises in Transition Countries: Fiscal Costs and Related Issues. Washington, World Bank, Working Paper 2484, 2000, p.35-37 са изчислени общите фискални и квазифискални разходи поради банкови кризи за 12 страни в преход.

³³ Вж. по-подробно *Belermann, M., K. Hristov, N. Nenovsky*. Цит. съч., с. 33-40.

приватизацията е значителен. Управлението на банките се подобри, увеличи се инвестициите в нови банкови технологии и ноу-хау. Постепенно нарасна конкуренцията в банковия сектор и разнообразието и качеството на услугите в него. Създадох се предпоставки за ограничаване на големите и вътрешни кредити и за цялостно повишаване качеството на кредитния процес.

Собственици на приватизираните банки са чуждестранни стратегически инвеститори от Европейския съюз. През последните 5 години се издават нови лицензи само на чуждестранни клонове и дъщерни банки. В резултат от този факт, съчетан с банковата приватизация, относителният дял на активите на чуждестранните банки в банковата система се движи около 70%. Резултатът е стабилна, ликвидна, сравнително рентабилна и с високо равнище на капиталова адекватност банкова система. Същевременно сериозно е ограничен системният риск - при евентуална ликвидна криза приватизираните банки могат да получават ликвидност от международната банкова система.

Бяха извършени и съществени реформи в счетоводните стандарти, банковия надзор, търговското законодателство - подобриха се институционалните условия за здрава банкова дейност.

Изводи за икономическата политика

Укрепване на институциите

Изграждането на институциите, поддържащи пазарна икономика, е най-важното условие за подкрепа на инвестиционния процес и създаване на основа за дългосрочен икономически растеж.³⁴ За банковата система това е особено съществено, тъй като тя е главен посредник между спестяванията и инвестициите и се влияе съществено както от микроикономическите структурни проблеми, така и от макроикономическата динамика. Самата банкова система е една от централните институции на пазарната икономика и основната ѝ задача е да ограничава асиметрията на информацията в нея.³⁵ Тя обаче не може да изпълнява тази задача, ако не функционират пълноценно другите институции на пазарната икономика - главно информационната (счетоводната) и правната система (институционална защита на имуществените права), паричните и фискалните власти. Банките не могат да изпълняват своите задачи без доверието на вложителите, което трудно се завоюва и лесно се губи, а това означава отговорни акционери, които да се разпореждат благоразумно с чуждите пари. Всяка банка е едновременно бюрократична институция и търговско дружество, което

³⁴ Вж. Норт, Д. Институции, институционална промяна и икономически резултати. С., Изд. "Лик", 2000; Минасян, Г. Финансова стабилизация и икономически растеж...

³⁵ Вж. Mishkin, F. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Harper Collins Publishers, 1992, p. 157-184.

Банковата криза в България през 1996-1997 г.

изисква мениджмънт с организационни умения и готовност да носи публична отговорност за своите решения.

Здравяването на институциите е особено важно тогава, когато на държавата се налага да води активна икономическа политика - инфраструктурни и технологични проекти, улесняване на малкия и средния бизнес и т.н. Без стабилни институции такава политика би имала по-скоро негативен ефект.

През преходния период българското стопанство дълго страдаше от лошото съчетание между неефективна държава с все още голямо участие в икономиката и слаби институции на пазарната икономика, поддържащи развитието на бизнеса. Създаването на пазарни институции е дългосрочен процес, който е особено труден в страни без традиции в модерната пазарна икономика, каквато е България. Голяма пречка пред този процес е недостатъчната прозрачност на институциите, което е и основен проблем при прехода през последните 12 години. Решаващо условие за преодоляването на този проблем е наличието на силна политическа и обществена воля за установяване на прозрачност. Ако това не се осъществи, България ще продължи да бъде една от най-бедните страни в Европа.

Макроикономическа стабилност

Ограничаването на макроикономическите сътресения е особено важно както за икономическия растеж по принцип, така и за успешното функциониране на банковата система в частност. Българският опит сочи, че високата инфлация е и силно променлива, което води до чести и резки колебания на лихвените проценти и валутния курс, застрашаващи финансовата стабилност на банковата система. Паричният съвет се оказва ефективно средство за борба с инфлацията, тъй като в нашите условия инфлационните очаквания се оказваха тясно свързани с валутния курс. Инфлацията е предимно фискален феномен и тук паричният съвет създаде предпоставки за установяване на по-строга финансова дисциплина във фискалния и финансовия сектор. Въвеждането на паричен съвет ограничи БНБ като кредитор от последна инстанция и наложи твърди бюджетни ограничения на банковия сектор. Фиксираният валутен курс и ниските лихвени проценти създадоха благоприятна макроикономическа среда за здрава банкова дейност.

Международен кредитор от последна инстанция

Според Kindleberger финансовата система винаги е изложена на рискове от кризи и икономическата история ясно показва, че най-доброто средство срещу финансовите кризи е кредиторът от последна инстанция. Но при съществуващите монетарни ограничители за българската финансова система е много важно при неочаквани сътресения да има достъп до финансиране с чуждестранна ликвидност, т.е. до международен кредитор от последна инстанция. Българската икономика е малка и отворена и по дефиниция е изложена на опасност от външни шокове. Валутната

субституция е все още на високо равнище (44% за края на 2001 г.). Текущата сметка на платежния баланс остава пасивна (701 млн. дол. за 2000 г.). Затова за България е жизнено необходимо да има добри отношения с международните финансови институции, достъп до световните финансови пазари, да ускори интеграцията си с европейските и евроатлантическите структури. В обозримо бъдеще е особено важно сътрудничеството с Европейската централна банка.

Сътрудничеството с институциите, които играят ролята на международен кредитор от последна инстанция, е част от по-големия процес на ускоряване на интеграцията на българската икономика с Европейския съюз и привличане на чуждестранни инвестиции. От степента на развитие на този процес ще зависи и степента на модернизирание на българската банкова система.

Преструктуриране на финансовия и реалния сектор

Успехът в преструктурирането на банковата система след кризата е несъмнен.³⁶ Този процес обаче трябва да продължи с приватизацията на останалите държавни банки, по-нататъшно усъвършенстване на счетоводните стандарти и банковия надзор и законодателство, защитаващо правата на кредитора.

Процесът на създаване на стопански субекти, конкурентоспособни на глобализирания пазар, е все още далеч от завършването си в реалната икономика. Приватизацията е само едно от средствата за неговото ускоряване. Индустриализацията на България се основаваше на изграждането предимно на големи предприятия, чийто външен пазар беше политически осигурен и ориентиран предимно към СИВ и развиващите се страни. Сега се върви към нова структура, основана предимно на малкия и средния бизнес и донякъде на предприятия, собственост на чуждестранни инвеститори. Перспективните външни пазари са предимно страните от ЕС. Естествено такава голяма промяна на структурата на икономиката е твърде болезнена поради силно инерционния характер на икономическата система. Затова и най-силното средство за стимулиране на икономическия растеж остава подобряването на общите условия за започване на нов бизнес в България. Средствата за това са намаляване на административните ограничения и политическите преференции, увеличаване на конкуренцията, персонификация на собствеността, по-строга финансова дисциплина, ограничаване на "сивия сектор" в икономиката, интеграция с европейския пазар и внос на нови технологии и ноу-хау. Това също е труден и дългосрочен процес с несигурен изход. Но без намаляване на разстоянието в преструктурирането на банковия и реалния сектор рисковете в икономиката остават.

10.IX.2002 г.

³⁶ Този проблем е предмет на друга разработка.